

UPPLANDS FORNMINNESFÖRENING

*Styrelsens berättelse över föreningens verksamhet
arbetsåret 1944—1945*

IN MEMORIAM.

Under det gångna året har Upplands fornminnesförening förlorat ej mindre än fyra av sina mest vördade medlemmar, nämligen styrelseledamoten prof. Rutger Sernander samt hedersledamöterna konstnären Olof Thunman, f. läroverksadjunkten Karl Alexis Karlinder och ingenjören Ivar Rydberg.

Rutger Sernanders insats i fornminnesföreningen är så känd att den ej tarvar en utförligare rekapitulation. Ehuru till börden närking och till professionen naturforskare kom Sernander under sina tidigaste uppsalaår på 1880- och 90-talen att med iver hänge sig åt uppländsk fornforskning och upprätthöll, emedan han ansåg att många problem i vår äldsta fornhistoria hade behov av naturvetenskaplig belysning, intim kontakt med sagda fornforsknings målsmän. Det är också av dem omvittnat att Sernanders syn på hithörande förhållanden haft avgjord betydelse för arkeologien. Redan 1908 invaldes han i Upplands fornminnesförenings styrelse och har alltsedan dess varit oförtröttat verksam på så gott som alla områden inom föreningens vidsträckta intressesfär. Intet var för honom för betydelselöst. Åren 1927—1941 var han föreningens högt skattade vice ordförande. Härunder hade han rika tillfällen att komma i kontakt med medlemmarna vid de årliga utflykterna, under vilka han med outtröttlig iver demonstrerade naturminnesplatserna. Ända till sitt frånfälle var han ordförande i Upplandsmuseets styrelse, medlem av Disastiftelsen samt Stiftelsen Geijersgården. Rutger Sernanders entusiasm för hembygdsforskning och hembygdsvård,

hans glödande patos för skyddet av svensk natur och svenska naturminnen, hans ousinliga kärlek till kulturarvet var en omätlig tillgång för de intressen, som stå Upplands fornminnesförening nära.

Olof Thunmans namn har blivit kärt för alla upplänningar. Han kunde i teckning och dikt tolka allt det vi kände för vår stolta historia och anrika hembygd. Det torde icke vara överdrift att säga att Olof Thunmans plats svårigen kan fyllas. Denne till synes så lekfulle konstnärssjäl och lazzaron bar inom sig det djupaste allvar och gav, rätt ut sagt, sitt liv för att vi andra skulle få förnyade möjligheter att se säregenheten och värderikheten hos vårt landskaps kultur och natur. Olof Thunman sjöng in i oss vårt landskaps själ. Han blev vårt instrument. Hans sång skall leva på generationer av upplänningars läppar, hans konst skall för dem ständigt vittna om ett temperaments hängivenhet till uppländsk bygd. Svårt är för oss att ge högre betyg åt en mannagärning.

Karl Alexis Karlinder var en den uppländska hembygdens hängivne son. Med oförtröttad iver ägnade han sig åt sin hemtrakts, Fjärdhundrabygdens, utforskning och han står som en förebild då det gäller kraftinsats i värnet och vården av vårt kulturhistoriska arv. Sommar efter sommar återvände han till sin hemsocken Altuna och samlade material till dess historiska beskrivning. I ett flertal avhandlingar och uppsatser blev hans forskargärning bevarad. Han hade också glädjen se sin gamla dröm förverkligad, nämligen att i hemsocknen skapa en hembygdsgård, dit sockenbor och ungdom kunde samlas till studier och samkväm.

Ivar Rydeberg blev, ehuru smålänning till börden, acklimatiserad upplänning, då han vistats inom vårt landskap ända sedan 1900-talets början. Genom sina uppdrag att företa ekonomiska uppmätningar av uppländska bruk kom han i nära kontakt med landskapets historia och förskaffade sig de bästa förutsättningar för det verk, som skulle bli hans stora kulturhistoriska insats, nämligen den historiska karteringen. Efter inträdet i pensionsåldern utförde Rydeberg i kartverkets

form antikvariskt-topografiska beskrivningar av ett flertal äldre mellansvenska städer och skapade därigenom för den uppländska och mellansvenska stadsforskningen förnyade möjligheter till kännedom om våra medeltida stadsbildningar. Rydebergs entusiasm för uppgiften och hans kraft att genomföra verket uppbars av en ideell livssyn, något som ej minst kom till uttryck i det framsynta förordnandet att hans kvarlåtenskap skulle gå till den forskning, som avser att bringa ljus över vår forntids historia.

STYRELSE.

Fornminnesföreningens styrelse har under arbetsåret 1944—1945 utgjorts av följande personer:

Landshövding H. Kjellman, Uppsala, ordf.

Professor Sune Lindqvist, Uppsala, v. ordf.

Professor Rutger Sernander, Uppsala (†).

Riksdagsman Gunnar Lodénius, Penningby.

Friherrinnan Wera von Essen, Salsta, Vattholma.

Antikvarie Bengt Thordeman, Stockholm.

Fabrikör Johan Larsson, Örbyhus.

Verktogsställare Edv. Thun, Enköping.

Bankkamrer Gunnar Rosenborg, Uppsala.

Biblioteksamanuens Gustaf Holmgren, Uppsala.

Landsantikvarie Nils Sundquist, Uppsala, sekreterare.

Intendent Nils Ålenius, Uppsala.

Rektor Wilh. Mattsson, Vaddö.

Direktör Eric Wolrath, Uppsala.

Utsedda av Uppsala stad:

Redaktör Helge Gad, Uppsala.

Fil. lic. Karl Söderberg, Uppsala.

Suppl. för de två sistnämnda:

Fil. lic. Ragnar Edenman, Uppsala.

Rektor Herbert Lundh, Uppsala.

Verkställande utskott: Verkställande utskottet har haft följande sammansättning: Landshövding Kjellman, ordf., prof. Lindqvist, biblioteksamanuens Holmgren, dir. Wolrath, skattmästaren och sekreteraren.

Revisorer: Föreningens revisorer hava varit bankdirektör G. A. Barre och godsägare Hugo Ruhngård med fru Jenny Lindgren och f. syssloman K. J. Sundberg som ersättare.

ÅRS- OCH JUBILEUMSSAMMANTRÄDE.

Då Upplands fornminnesförening bildades 26 jan. 1869 kunde föreningen 1944 fira sitt 75-årsjubileum. Torsdagen 18 maj, Kristi Himmelsfärdsdag, blev jubileumsdagen. Jubileumsmötet förenades med vårutflykten, som ställdes till Rosersbergs slott och här höllos förhandlingarna, varefter slottet med dess samlingar och Norrsunda kyrka besöktes. Efter avfärd till Uppsala intogs jubileumsmiddag på Uppsala Stadshotell. En synnerligen talrik församling deltog i festligheterna, som gynnades av ett strålande vårväder. Föreningen hade som sina gäster inbjudit landshövding och fru Hilding Kjellman, Uppsala, landshövding och fru Karl Levinson, Stockholm, landshövding Conrad Jonsson, Västerås, landshövdingenskan Elisabeth Linnér, Uppsala, riksantikvarie och fru Sigurd Curman, Nordiska museets styresman professor och fru Andreas Lindblom, ordföranden i Stockholms läns landsting F. W. Thun, Åkersberga, ordföranden i Uppsala läns landsting A. E. Elmroth, Tierp, Uppsala stadsfullmäktiges ordförande lektorn fil. d:r Sven Lide, drätselkammarens i Uppsala ordförande ombudsman Tycho Hedén, fornminnesföreningens förutvarande sekreterare bibliotekarien Oskar Lundberg samt professor och fru Oscar Almgren, Uppsala. Av de inbjudna voro landshövdingarna Levinson och Jonsson, landstingsman Thun, ombudsman Hedén, professor Almgren och bibliotekarien Lundberg förhindrade att närvara. Från samtliga hade ingått tacksamhetsskrivelser. I stället för sin ordförande representerades Stockholms läns landsting av landstingsdirektör A. Piscator.

Jubileumsfirandet inleddes på morgonen med att föreningens styrelse samlades på Uppsala kyrkogård, där ordföranden landshövding Linnér nedlade en lagerkrans med gula och röda band på förste ordförandens landshövding Adolf Ludvig Hamiltons grav.

Med tåg från skilda håll samlades deltagarna i jubileums-mötet, omkring 300 personer, på Rosersbergs slott. Vid de därvid hållna årsmötesförhandlingarna valdes till föreningens hedersledamöter bibliotekarien Oskar Lundberg, Uppsala, samt borgmästaren Ragnar Wijkmark, Enköping.

Med anledning av jubileet beslöt föreningen att instifta en förtjänstmedalj att tilldelas för fornminnes- och kulturminnesvård förtjänta män och kvinnor i landskapet Uppland. Till de första innehavarna av förtjänstmedaljen utsågos lantbrukare John Eriksson, Ramsjö, Björklinge, för fornvård, kamrer Einar Kjellén, Grillby, för hållristningsupptäckter, kamrer C. J. Öbrink, Älvkarleby, för skapande av Älvkarleby hembygdsmuseum, handlanden Tor Schram, Östhammar, för skapande av Frösåkers härads hembygdsmuseum, läroverksadjunkt P. M. Lijsing, Norrtälje, för kulturhistorisk skriftställarverksamhet i Roslagen, samt lantbrukare Axel Johansson, Huddunge, för kulturhistorisk skriftställarverksamhet i västra Uppland.

Efter rundvandring genom slottet begav sig huvudparten av deltagarna till Norrsunda kyrka, som demonstrerades av kantorn musikdirektör Uno Ahlgren, varefter avmarsch skedde till Rosersbergs station för återfärd till Uppsala.

Kl. 5.30 vidtog på övre Gästis jubileumsmiddagen. Landshövding Kjellman utbragte ett leve för konungen. Riksantikvarie Sigurd Curman uttalade i ett uppmärksammat anförande starkt erkännande ord om Upplands fornminnesförenings verksamhet.

Lyckönskningar och erkännanden uttalades också av hr Elmroth som Uppsala läns landstings representant och av d:r Lide som Uppsala stads fullmäktiges representant. Sekreteraren hyllade på föreningens vägnar de sex medaljörerna.

ANSLAG OCH GÄVOR.

Fornminnesföreningen har under år 1944 allttjämt haft förmånen att erhålla ekonomiskt stöd för sin verksamhet från myndigheter, vissa institutioner och enskilda. Uppsala läns landsting har anslagit kr. 6,000, Stockholms läns landsting 3,500 och Uppsala stad 7,500. Till tryckningskostnad för en monografi över Uppsala slotts byggnadshistoria, avsedd att ingå i Upplands fornminnesförenings tidskrift, har ingenjör Anders Diös, Uppsala, överlämnat ytterligare 1,500 kr.

FRÅN VERKSAMHETEN.

Beträffande föreningens verksamhet inom landskapets kulturminnesvård hänvisas till vad som nedan anföres under Tjänstemännens verksamhet. Medlemsvärningen har fortsatts och ett flertal ortsombud ha svarat för distribueringen av årsboken i bygderna. Sammanlagda antalet ortsombud var 1 april 1945 96 st.

TJÄNSTEMÄNNENS VERKSAMHET.

Landsantikvarien.

Under förlidet arbetsår har landsantikvarien, som tillika tjänstgjort som sekreterare, redaktör för årsboken och tidskriften samt expeditörsföreståndare, handlagt ett stort antal ärenden, i huvudsak rörande forntiden och medeltiden. För Riksantikvarieämbetet har ett ej ringa antal yttranden rörande olika kulturminnesvårdsfrågor avgivits.

I Uppsala har landsantikvarien såsom sekreterare och verkställande medlem i Kommittén för tillvaratagande av fornfynd handlagt topografiska ärenden samt byggnadshistoriska undersökningar. Uppmätning av äldre arkitektur har fortsatts. Den tidigare påbörjade byggnadshistoriska undersökningen av Uppsala slott, särskilt ruinkomplexet i Gröna kullen, har likaledes fortsatts. Arbetena utföras i samråd med Kungl. Byggnadsstyrelsen och Riksantikvarieämbetet och arbetskraften

utgöres av vapenfria värnpliktiga. Medel till material för vissa konserveringsarbeten ha beviljats av Byggnadsstyrelsen.

På landsbygden har landsantikvarien utfört ett flertal kontroll- och undersökningsarbeten i samråd med Riksantikvarieämbetet. Rörande forntiden har undersökningar och besiktningar gjorts i följande socknar: Alsike, Balingsta, Bondkyrka, Bälinge, Faringe, Funbo, Gamla Uppsala, Hagby, Järlåsa, Lena, Skogstibble, Skokloster, Vendel, Viksta; rörande medeltiden i Adelsö, Börje, Danderyd, Lillkyrka, Rasbo, Skokloster, Ärentuna samt nyare tiden i Fröjeslunda, Kungshusby och Vårfrukyrka.

Landsantikvarien har under året publicerat ett flertal uppsatser av skiftande kulturhistoriskt innehåll samt hållit ett stort antal föredrag i stad och på land.

På uppdrag av Byggnadsfirman Anders Diös har landsantikvarien författat en stadshistorik över Enköping, betitlad »En bok om Enköping», som utgavs med anledning av byggnadsfirmans Enköpingskontors 20-årsjubileum och genom beställarens frikostighet också kunde ingå i Upplands fornminnesförenings tidskrift.

Intendenten.

Intendenten har tjänstgjort som föreståndare för Upplandsmuseet, intendent vid Disagården, skrivare i Disagillet samt som konsulent vid de uppländska hembygds- och museiföreningarna. Beträffande Upplandsmuseet och Disanämnden hänvisas till särskilda berättelser.

Disagillet's pris utdelades år 1944 till Sydvästra Upplands kulturhistoriska förening i Enköping för ordnandet och populariserandet av sina samlingar.

Intendenten har biträtt hembygdsföreningarna i landskapet samt i vissa fall även nykterhets- och föreläsningsföreningar med insamling av kulturhistoriskt material, restaurering av byggnader, omordnande och katalogisering av samlingar, hembygdskurser och studiecirkelar i hembygds-kunskap, föredrag m. m., samt verkat för tillkomsten av nya föreningar. Nya

föreningar ha tillkommit i Husby-Erlinghundra och Vendel. Inom Södra Olands hembygds-gille har ett särskilt ungdoms-gille bildats.

Beträffande årets största arbete, tillkomsten av Södra Olands museum och restaureringen av gamla klockargården i Alunda, hänvisas till redogörelse i årsboken Uppland 1944.

Under hösten biträdde intendenten Uppsala fabriks- och hantverksförening med planerandet och ordnandet av en utställning av äldre Uppsalasilver. Utställningen tillkom genom lån från museer, kyrkor och enskilda personer och anordnades på Hantverksföreningens lokal i Uppsala 22 sept.—1 okt. Genom denna utställning gavs för första gången överblick över det uppsaliensiska silversmidet från 1500-talet fram till mitten av 1800-talet. Före och under utställningen gjordes studier, som skola ligga till grund för en vetenskaplig bearbetning av materialet.

Vendels hembygds-gille bildades för att söka bevara och restaurera den Vendels kommun tillhöriga herrgårdsbyggnaden vid Hovgårdsberg. Redan före föreningens bildande hade Upplands fornminnesförening framställt förslag om att byggnaden skulle bevaras och användas som bygdegård. Då representanter för kommunen vid ett besök av landshövdingen 21 juni 1944 förklarat sig villiga medverka till att förslaget realiserades, bildades kort därefter det nya hembygds-gillet. Hembygds-gillet fick emellertid avslag på sin begäran till fullmäktige att få disponera byggnaden, och fullmäktige försålde byggnaden till rivning. Den 27 sept. utfärdade emellertid länsstyrelsen på Riksantikvarieämbetets hemställan rivningsförbud, ett förbud som ytterligare förlängts. Socknens ideella föreningar ha bildat en samarbetskommitté för att understödja arbetet på byggnadens räddande och ett antal enskilda personer ha utlovat bidrag på sammanlagt över 13,000 kronor till restaureringen. Något bestämt avgörande i frågan har ännu icke träffats.

Arbetet med kulturhistoriska sockeninventeringar samt med katalogiseringen av hembygdsföreningarnas samlingar har

fortsatt. Olandsmuseets samlingar ha under året fullständigt katalogiserats.

Intendenten har förutom artiklar av kulturhistoriskt innehåll i dagspressen och Svensk lärartidning publicerat en vägledning vid studiet av samlingarna i Södra Olands museum.

PUBLIKATIONER.

Föreningens årsbok UPPLAND, under redaktion av Nils Sundquist, Nils Ålenius och Helge Gad, utsändes under årsskiftet 1944—45 till medlemmarna. Ur innehållet må anföras följande uppsatser: Upplands fornminnesförening 75 år av Sune Lindqvist, Gustav Vasa och fornfynden av Nils Edling, Med upplänningarna i fält av Carl Söderberg, Uppsala domkyrkas »Ecclesia lignea» och en senmedeltida målning av Carl R. af Ugglas, Uppsala genom konstnärsögon av Marita Lindgren-Fridell, Rutger Sernander och det svenska naturskyddet av Gustaf Sandberg, Den ryska inkvarteringen i Roslagen 1743—44 av Ingeborg Wilcke-Lindqvist, Gunnar Hallström av Elvin Enqvist, Ivar Rydebergs historiska kartarbeten av Nils Sundquist, Klockargården i Alunda av Nils Ålenius, Den äldsta silverstämpeln från Uppsala av O. Källström, Skepptuna storklocka 1690 av Oloph Odenius.

Under samlingsrubriken Från hembygdsarbetet lämnas rapporter från lokalföreningarnas verksamhet.

Under året har häfte 47: 1 av Upplands Fornminnesförenings tidskrift utkommit, innehållande den av Nils Sundquist författade och av Byggnadsfirman Anders Diös bekostade »En bok om Enköping».

VERKSAMHET NÄRA KNUTEN TILL FÖRENINGENS.

Trots av tidsläget försvårade yttre förhållanden ha de många hembygdsföreningarna ute i landskapet fortsatt sitt målmedvetna arbete till den uppländska hembygdsvårdens fromma. För den insats de sålunda gjort betygar Upplands fornminnesförening dem sin stora tacksamhet. Föreningen stannar också i tacksamhetsskuld till de många specialsammanslutningar,

såsom Disastiftelsen, Stiftelsen Geijersgården, Kommittén för tillvaratagande av fornfynd i Uppsala, Kommittén för Uppsala slotts byggnadshistoria m. fl., vilka genom sin verksamhet avbördat landskapsorganisationen ett flertal viktiga ärenden. Föreningen antecknar med tacksamhet den generositet som en intresserad visat den sistnämnda kommittén genom att till densamma överlämna 10,000 kr. som bidrag till konserveringsarbeten å Uppsala slotts ruinpartier från Vasatiden.

EXPEDITION, ARKIV M. M.

Föreningens expedition för utlösen av årsboken, biljettförsäljning till utflykter m. m. har varit förlagd till Sysslomansgatan 10, 2 tr.

Bibliotek och arkiv har under året väsentligt utökats, dels genom gåvor, dels genom byten med andra fornminnesföreningar och hembygdsförbund. I vissa fall ha för verksamheten nödvändiga böcker inköpts. Föreningen vill lägga minnesgoda personer på hjärtat att skänka litteratur rörande landskapet Uppland till föreningens bibliotek.

EKONOMISK STÄLLNING.

Föreningens ekonomiska ställning är alltjämt bekymmersam. Föreningen är därför i största behov av att få sina anslag från myndigheterna inom föreningens verksamhetsområde utökade. Föreningen glädjer sig åt att även det gångna verksamhetsåret ur medlemssynpunkt varit framgångsrikt, men vill rikta en uppmaning till alla medlemmar att bidraga till utökandet av medlemsnumerären. Härigenom skulle omfånget av publikationsverksamheten ej behöva inskränkas.

Föreningen vill slutligen till alla myndigheter, föreningar och enskilda, som under förlidit arbetsår på olika sätt lämnat verksamheten sitt stöd, rikta ett varmt tack för visad välvilja och förståelse.

Uppsala 25 april 1945.

HILDING KJELLMAN.

Ordf.

Nils Sundquist.

Sekr.